

тичність, панікерство, схильність відчаю є не кращими їх рисами. Невдачі і сумні події сприймають трагічно, мають схильність до невротичної депресії. Їх середовище існування – це сфера мистецтв, художні види спорту, професії, пов'язані з близькістю до природи.

Висновки. У повсякденному житті залежно від багатьох обставин характер людини може реалізовуватися по-різному: щось ховатися, щось, навпаки, випинатися, щось пригнічуватися. В результаті формується певний тип працівника: позитивний, нейтральний або негативний по відношенню до процесу діяльності.

Перспективи подальших досліджень. Необхідно вивчати прояви акцентуацій рис характеру в процесі професіоналізації особистості і чинників, що детермінують їх розвиток, змін психологічних підструктур суб'єкта діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безносков С. П. Профессиональная деформация личности / Сергей Петрович Безносков. – СПб. : Речь, 2004. – 272 с.
2. Зеер Э. Ф. Психология профессиональных деструкций : Учебное пособие для вузов / Э. Ф. Зеер, Э. Э. Сыманюк. – М. : Академический Проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2005. – С. 94–98.
3. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Междунар. гуманит. фонд «Знание», 1996. – 308 с.
4. Леонгард К. Акцентуированные личности / К. Леонгард. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. – 316 с.

УДК 159.9

*Овсяннікова Я.О., к. психол. н., науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології НУЦЗУ;
Заболотна В.В., магістрант кафедри загальної психології НУЦЗУ*

ПСИХОЛОГІЧНЕ СУПРОВОДЖЕННЯ ПЕРСОНАЛУ МНС УКРАЇНИ В ПОСТКАТАСТРОФНИЙ ПЕРІОД

У статті проаналізована специфіка професійної діяльності персоналу МНС України. Обґрунтована можливість використання соціально-психологічного тренінгу в межах відновлювального періоду.

Ключові слова: відновлювальний період, соціально-психологічний тренінг, рятувальник.

В статье проанализирована специфика профессиональной деятельности персонала МЧС Украины. Обоснована возможность использования социально-психологического тренинга в рамках восстановительного периода.

Ключевые слова: восстановительный период, социально-психологический тренинг, спасатель.

Постановка проблеми. Екстремальний характер професійної діяльності працівників пожежно-рятувальних та аварійно-рятувальних підрозділів МНС України, які безпосередню беруть участь у ліквідації надзвичайних ситуацій, викликаних подіями техногенного, природного або соціального характеру, зумовлює високий рівень професійного стресу, що, у свою чергу, може призвести до зниження ефективності професійної діяльності персоналу МНС і визначає необхідність оцінки й формування адаптивних поведінкових стратегій подолання стресу.

Тривалий вплив комплексу психогенних факторів служби може призводити до значної деструкції психічних і психофізіологічних характеристик стану фахівця, які, у свою чергу, ведуть до зниження ефективності його професійної діяльності [1].

Проблема психологічної стійкості працівників аварійно-рятувальних підрозділів до стресу є професійно значущою для МНС України – від неї залежить не тільки ефективність діяльності пожежних-рятувальників, але й порятунок постраждалого населення. Оцінка й формування психологічної стійкості до стресу відносяться до числа пріоритетних завдань психологічного супроводу діяльності персоналу МНС України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Суттєве значення до вивчення зазначеної проблеми мали наукові положення про особливі психічні стани та реакції, що спостерігаються в ризиконебезпечних ситуаціях (Ю.О. Олександровський, С.І. Яковенко, С.П. Бочарова, В.С. Медведєв та ін.), а також праці сучасних психологів, які займаються теорією синдрому «вигорання» (В.О. Орел, К.О. Малишева, Н.М. Булатевич, С.А. Калашникова, О.В. Крапивіна, А.С. Куфлієвський та ін.); системно-структурний підхід щодо вивчення психологічної готовності до діяльності (О.Д. Ганушкін, М.І. Дьяченко, О.В. Тімченко, Є.М. Потапчук, О.Д. Сафін та ін.); теоретичні та методико-практичні положення практичної психології та психологічного тренінгу (О.Ф. Бондаренко, В. Вачков, П.П. Горностай, Л.М. Карамушка, В.О. Лефтеров, В.П. Москалець, Л.О. Петровська, В.В. Третяченко, Н.В. Чепелева, Ю.М. Швалб, та ін.).

Мета статті. Висвітлення актуальності проблеми використання соціально-психологічного тренінгу для відновлення психологічної стійкості рятувальників після їх перебування в осередку надзвичайної ситуації.

Виклад основного матеріалу. Специфіка службової діяльності персоналу МНС України містить у собі постійний підвищений фактор ризику, напружене виконання завдань в умовах недостатньої, невизначеної інформації, дефіциту часу та високої відповідальності за результати праці.

Виконання завдань в умовах НС, з психологічної точки зору характеризується негативним впливом на психіку людини широкого спектра несприятливих, дискомфортних і загрозливих факторів. Спеціалісти, які направляються в зони НС для виконання рятувальних та інших невід-

кладних робіт, піддаються не тільки значному ризику виникнення нервово - психічних розладів, психічних дезадаптацій і стресових станів, але й фізичній загрозі особистому здоров'ю (життю) [3].

Під час ліквідації наслідків надзвичайної ситуації персонал МНС піддається впливу двох типів стресогенних факторів: так звані «звичайні» фактори; «специфічні» стресогенні фактори. Головними стрес-факторами для працівників пожежно-рятувальних та аварійно-рятувальних підрозділів МНС України є «неможливість урятувати постраждалих», «загибель (поранення) дітей», «загибель (поранення) колег», «загибель (поранення) населення», «зовнішній вигляд постраждалих». Ці фактори відрізняються гостротою впливу на особистість, адже їх наслідки, зазвичай, не можна виправити.

Окрім зазначених факторів, стресовими також є: «велика відповідальність», «небезпека (здоров'ю, життю)», «дефіцит часу, необхідність діяти швидко», «несподіванка, раптовість», а також «вплив незвичайних умов (вогонь, дим, шкідливі домішки, шум, гуркіт)». Ці фактори можна віднести до звичних умов діяльності працівників пожежно-рятувальних та аварійно-рятувальних підрозділів МНС України. Можливо, саме тому вони визначаються як менш значущі професійні стрес-фактори [4].

Такі негативні впливи нерідко стають причиною зривів у професійній діяльності, зниження працездатності, виникнення міжособистісних конфліктів, порушень дисципліни, зловживання алкоголем, інших негативних явищ.

Отже, після закінчення аварійно-рятувальних робіт, особливо пов'язаних із загибеллю постраждалих, у рятувальника спостерігається цілий комплекс порушень, які безпосередньо впливають на його психологічну стійкість. Тому кожен рятувальник потребує психологічної допомоги для відновлення психічних ресурсів і, перш за все, рівня його психологічної стійкості.

Серед основних засобів та форм психологічного забезпечення відновлювального періоду рятувальників, які зарекомендували себе на сьогодні, виділяються: психологічне консультування, психологічна корекція, дебрифінг. Одним з достатньо дієвих способів інтерактивного впливу на особистість професіонала екстремального профілю діяльності є соціально-психологічний тренінг.

З метою відновлення психологічної стійкості рятувальників нами було розроблено соціально-психологічний тренінг. Цей тренінг має структуру, яка відповідає особливостям повсякденної діяльності рятувальників, що мають особистісний досвід участі у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій державного та регіонального рівнів. Соціально-психологічний тренінг розрахований на проведення протягом 2-х діб.

Метою тренінгу «Вижити та врятувати» є: відновлення у персоналу МНС і, зокрема, у рятувальника рівня психологічної стійкості, яка

була втрачена внаслідок виконання завдань за призначенням в осередку надзвичайної ситуації.

Програма розробленого нами тренінгу складається з 6-ти блоків:

- «Комунікативний» блок, який включає 8 вправ;
- «Поведінково-діяльнісний» блок включає 6 вправ;
- «Когнітивний» блок включає 4 вправи;
- Блок «Свідомість особистості» включає 2 вправи;
- «Емоційний» блок включає 15 вправ;
- Блок «Ставлення особистості» включає 8 вправ.

У дослідженні взяли участь 86 рятувальників, які безпосередньо залучалися до ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій державного та регіонального рівнів, і були розподілені нами на 3 групи, залежно від надзвичайної ситуації, у ліквідації наслідків якої вони брали участь.

До 1-ї тренінгової групи увійшли рятувальники, у поведінці яких після закінчення виконання аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт спостерігалися прояви дезадаптованої поведінки.

До 2-ї тренінгової групи були включені рятувальники, у поведінці яких після закінчення аварійно-рятувальних робіт не спостерігалось проявів дезадаптованої поведінки та які мають мінімальний професійний досвід участі у ліквідації наслідків надзвичайної ситуації і стаж професійної діяльності від 1-го до 3-х років.

До 3-ї тренінгової групи увійшли рятувальники, у поведінці яких після закінчення виконання аварійно-рятувальних робіт не спостерігалось проявів дезадаптованої поведінки та які мають максимальний професійний досвід участі у ліквідації наслідків надзвичайної ситуації і стаж професійної діяльності 15-20 років.

Було здійснено відбір досліджуваних по групах: тренінгова група та контрольна. Рятувальники 1-ї тренінгової та 1-ї контрольної груп були учасниками ліквідації наслідків однієї і тієї ж надзвичайної ситуації (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл груп досліджуваних

1	2	3
Група досліджуваних	Надзвичайна ситуація, у ліквідації якої брали участь досліджувані	Контрольна група
1-а (15 осіб)	Вибух побутового газу у житловому будинку у місті Ізюм Харківської області	1-а (12 осіб)
2-а (15 осіб)	Вибух військового арсеналу у місті Лозова Харківської області	2-а (14 осіб)
3-я (14 осіб)	Лісова пожежа біля міста Ізюм Харківської області	3-я (16 осіб)
Всього 44		Всього 42

За таким же принципом були визначені учасники всіх 3-х тренінгових та 3-х контрольних груп.

Безпосередньо перед проведенням розробленого нами соціально-психологічного тренінгу «Вжити та врятувати» проводилося анкетування і тестування рятувальників тренінгової групи та рятувальників, які входять до контрольної групи, за спеціальним психодіагностичним комплексом.

Даний комплекс включав:

1) анкету з виявлення деяких соціобіографічних, професійних даних, особливостей протікання особистого життя і професійної діяльності досліджуваних;

2) метод кольорових виборів: модифікований восьмикольоровий тест М. Люшера;

3) методику «Дослідження тривожності» Ч.Д. Спілбергера (адаптований варіант Ю.Л. Ханіна);

4) методику «Прогноз - 2».

За допомогою анкети були встановлені особистісний професійний досвід рятувальників, їх вік та психологічний стан на момент тестування, яке проводилося після закінчення робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації

Також для одержання більш об'єктивної інформації щодо психологічного стану, зокрема емоційного, під час дослідження було використано метод кольорових виборів Люшера. Перше тестування проводилося безпосередньо перед початком тренінгу, друге тестування – одразу після закінчення тренінгу.

Під час проведення тренінгу «Вжити та врятувати» передбачалося, що зміни можуть відбутися також і в емоційній сфері учасників. Ефективність впливу тренінгу на емоційну сферу учасників визначалася за допомогою методу кольорових виборів Люшера.

Перше тестування показало, що у рятувальників, які входять до тренінгових груп, спостерігаються почуття страху, нервового виснаження, дратівливості. А також прагнення позбутися ситуації, що надмірно тисне. Обмежувальні тенденції проявляються як міра захисту сензитивної особистості, критичної, розбірливої, з незалежністю суджень. Спостерігається розлад у сфері значущих міжособистісних контактів.

Досліджувані знаходяться у стресовому стані, який ослабляє волю та наполегливість. Спостерігаються реакції гніву, занепокоєння, що проявляються ослабленням функції уваги, безпорадністю із проявами дратівливості. Почуття власного безсилля й перевтоми перед наявністю перешкод, які стоять на шляху до реалізації власних цілей. Порушено баланс між прагненням до активності й контролем. А також наявне прагнення позбутися ситуації, що справляє надмірний тиск.

Друге «вихідне» тестування показало, що в результаті соціально-психологічного тренінгу «Вжити та врятувати» відбуваються певні зміни в емоційній сфері досліджуваних. Так, обстежувані після тренінгу

стали більше радіти й отримувати задоволення від участі в діяльності, почали почуватися більш активними. Крім того, в результаті участі у тренінгу людиною витрачається певна частина психічної енергії, а після тренінгу відбувається процес накопичення енергії. Амплітуда емоційних проявів на соціально-психологічному тренінгу надзвичайно зростає і досягає свого апогею на завершальному етапі тренінгу, що може характеризуватися переживанням учасниками тренінгу збуджених станів, аж до ейфоричних. Таким чином, події тренінгу значно торкаються емоційної сфери учасників, спонукаючи їх відчувати часом достатньо сильні емоції і почуття, які іноді порівнюються з катарсисом, що, у свою чергу, запускає механізм особистісних змін.

Дослідження рівня тривожності, зокрема реактивної тривожності, проводилося за допомогою методики «Дослідження тривожності» Ч.Д. Спілбергера (адаптований варіант Ю.Л. Ханіна).

Відомо, що рівень тривожності є чинником, за допомогою якого стає можливим визначення безпомилкового здійснення будь-якої діяльності, особливо якщо вона проходить у стресогенних умовах. Психодіагностичне дослідження під час «вхідного» тестування показало достатньо високий рівень реактивної тривожності. Цей рівень майже не залежить від професійного досвіду рятувальника, його особистого життєвого досвіду, віку, знань та навичок. Рівень реактивної тривожності в учасників СПТ «Вижити та врятувати» і рятувальників, які входять до контрольних груп, майже однаковий. Це можна пояснити тим, що вони брали участь у ліквідації наслідків однієї й тієї ж надзвичайної ситуації.

Результати другого визначення реактивної тривожності одразу після проведення соціально-психологічного тренінгу «Вижити та врятувати» показали, що її рівень в учасників тренінгу знизився.

Порівняння результатів «вхідного» та «вихідного» тестування проводилося відносно конкретного рятувальника, який брав участь у тренінгу. Для узагальнення одержаних нами даних ми наводимо показник середнього рівня реактивної тривожності для кожної тренінгової групи (табл. 2).

Таблиця 2

Середній рівень реактивної тривожності у рятувальників, які брали участь у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій державного та регіонального рівнів («вихідне» тестування)

Група	Учасники СПТ	Контрольна група	Рівень значимості
1	29,15±3,48	42,13±3,81	p≤0,02
2	29,64±3,82	44,31±3,86	p≤0,01
3	28,17±3,75	46,11±3,76	p≤0,05
середнє	29,42±3,69	45,0±3,99	

Аналіз даних дає нам можливість стверджувати, що проведений соціально-психологічний тренінг поліпшив психічний стан рятувальни-

ків – учасників тренінгу, а саме знизив рівень реактивної тривожності (рис. 2).

Такий результат спостерігався у всіх 3-х тренінгових групах; значущість відмінностей результатів виміру реактивної тривожності у тренінгових і контрольних групах відповідно підтверджена використанням математичного апарату.

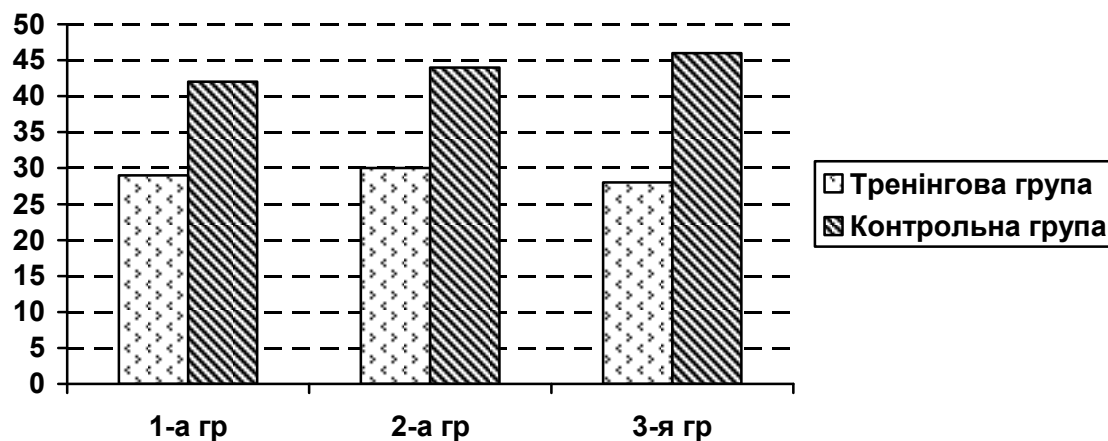

Рис. 1 – Показники рівня реактивної тривожності після проведення СПТ «Вжити та врятувати»

Весь комплекс стресорів («звичайних» та «специфічних»), який вже був зазначений, призводить також до зниження у всіх рятувальників загального рівня нервово-психічної стійкості.

Для визначення рівня нервово-психічної стійкості у рятувальників нами було використано методику «Прогноз-2» у тренінгових та контрольних групах.

Отримані дані показують, що майже у всіх досліджуваних (і у тренінговій, і у контрольній групах) нервово-психічна стійкість у межах середньої припустимої норми, але існує достатньо висока ймовірність нервово-психічних зривів у екстремальних ситуаціях. Тобто рятувальники знаходяться, так би мовити, «на межі» своїх можливостей з подолання негативного впливу перенесеного стресу під час ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

Порівняння результатів «вхідного» та «вихідного» тестування проводилося відносно конкретного рятувальника, який брав участь у тренінгу. Для узагальнення одержаних нами даних наводимо показник середнього рівня нервово-психічної стійкості для кожної тренінгової групи (табл. 3).

Аналіз даних, поданих у таблиці 3, дає нам можливість стверджувати, що розроблений нами та проведений тренінг «Вжити та врятувати» сприяє підвищенню нервово-психічної стійкості учасників тренінгу (рис. 2).

Таблиця 3

Середній рівень нервово-психічної стійкості у рятувальників, які брали участь у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій державного та регіонального рівнів («вихідне» тестування)

Група	Учасники СПТ	Контрольна група	Рівень значущості
1	6,07	4,83	$p \leq 0,01$
2	6,13	4,84	$p \leq 0,01$
3	6,16	5,40	$p \leq 0,05$
середнє	6,18	4,92	

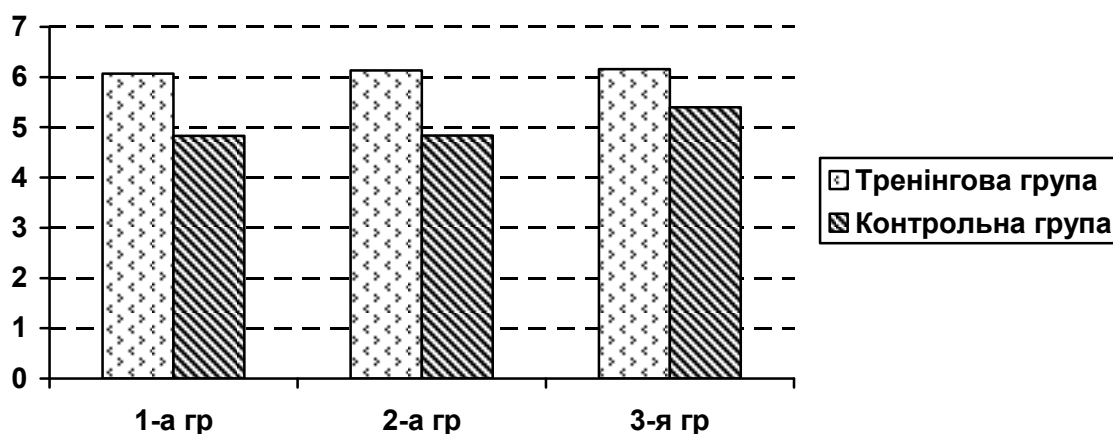

Рис. 2 – Показники рівня нервово-психічної стійкості після проведення СПТ «Вжити та врятувати»

Такий результат спостерігався у всіх 3 тренінгових групах; значущість відмінностей результатів виміру нервово-психічної стійкості у тренінгових і контрольних групах відповідно підтверджена використанням математичного апарату.

За два дні участі у СПТ «Вжити та врятувати» у рятувальників відбулося поліпшення стану нервово-психічної стійкості. Тоді як у рятувальників контрольної групи за цей саме термін не сталося майже ніяких змін; спостерігається тільки тенденція до підвищення нервово-психічної стійкості, яка проходить дуже повільно.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, застосування розробленого нами соціально-психологічного тренінгу серед рятувальників, які брали участь у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій державного та регіонального рівнів у м. Харків, м. Ізюм та м. Лозова, підтвердило ефективність його використання в межах відновлювального періоду персоналу МНС.

Після участі у відновлювальному тренінгу «Вжити та врятувати» у рятувальників знизився рівень реактивної тривожності, підвищився рівень нервово-психічної стійкості та виявлено значуще поліпшення емоційного фону. Учасники соціально-психологічного тренінгу позбавилися відчуття необхідності звільнення від стресу, у них відбулося усвідомлення свого внутрішнього стану, який виник у результаті травмуючої ситуації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Екстремальна психологія : підручник / [Євсюков О. П., Куфлієвський А. С., Лебедєв Д. В. та ін.]; за ред. О. В. Тімченка. – К. : ТОВ «Август Трейд», 2007. – 502 с.
2. Лефтеров В. О. Особистісно-професійний розвиток фахівців екстремальних видів діяльності : дис. ...докт. психол. наук. : 19.00.09 / В. О. Лефтеров. – Донецьк : Донецький юридичний інститут луганського державного університету внутрішніх справ, 2008. – 428 с.
3. Миронець С. М. Негативні психічні стани та реакції працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України в умовах надзвичайної ситуації: дис. ...канд. психол. наук. : 19.00.09. – Х. : Університет цивільного захисту України, 2007. – 164 с.
4. Склень О. І. Психологічні особливості поведінкових стратегій подолання стресу в професійній діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах». – Х., 2008. – 166 с.

УДК 159.9:159.94

*Онiщенко Н.В., к.психол.н., старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології НУЦЗУ;
Кузнєцова М.І. магістрант кафедри загальної психології НУЦЗУ*

ПСИХОЛОГІЧНА ОСНОВА ПОБУДОВИ ПРОГНОЗУ НАДІЙНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ АВАРІЙНО-РЯТУВАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ МНС УКРАЇНИ

У статті розглядається питання особливостей прогнозування надійності виконання рятувальником професійних завдань за призначенням. Виділяються основні принципи його побудови.

Ключові слова: психологічний прогноз; надійність професійної діяльності; персонал МНС України.

В статье рассматривается вопрос особенностей прогнозирования надежности выполнения спасателем профессиональных заданий по назначению. Выделяются основные принципы его построения.